

Aukštojo muzikos mokslo padėtis Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: politiniai ir sociokultūriniai veiksniai

Eglė ŠEDUIKYTĖ-
KORIENĖ

Lietuvos muzikos ir teatro
akademija

ANOTACIJA. Šio tyrimo tikslas – atskleisti muzikos mokymo eigą lėmusius politinius ir socialinius veiksnius Antrojo pasaulinio karo metais pagrindinėse Lietuvos muzikos mokymo įstaigose – Vilniaus muzikos mokykloje ir Kauno konservatorijoje. Uždaviniai: pateikti bendrą to meto muzikinį-kultūrinį kontekstą, gyvavusias muzikines tradicijas bei aukštųjų muzikos mokyklų geografiją; remiantis archyvų dokumentais, išanalizuoti ir palyginti mokymo procesą Vilniaus ir Kauno konservatorijose; įvardyti politinius bei socialinius veiksnius ir jų nulemtas aplinkybes, kurios turėjo įtakos pedagogų likimams ir nenuosekliai mokslo eigai. Objektas – Vilniaus muzikos mokykla ir Kauno konservatorija 1940–1944 metais. Tyrimo metodai: istorinių faktų sisteminimui pasitelkta archyvų dokumentų analizė, taikomas istorinis tyrimo metodas; naudojant komparatyvų tyrimo metodą, įvairiais aspektais lyginama situacija Vilniaus ir Kauno konservatorijose. Vykę procesai analizuojami edukologiniu ir sociokultūriniu požiūriu, apžvelgiamas problemos ištyrimo lygis. Didžiosios Lietuvos muzikinį gyvenimą, kuriame svarbų vaidmenį atliko Kauno konservatorija, nagrinėjo Lietuvos muzikologai: Vytautas Landsbergis, Ona Narbutienė, Algirdas Ambrazas, Jonas Bruveris, Tamara Vainauskienė, Jūratė Landsbergytė ir kiti. Pastaruoju metu atskleidžiami vis nauji puslapiai lietuvių gyvenimo XX a. pirmojoje pusėje daugiakultūriniame Vilniuje. Šiame straipsnyje, remiantis mažai tyrinėtais archyvų dokumentais, į dienos šviesą iškeliami nauji faktai ir įvykiai, liudijantys savitą Vilniaus muzikos mokyklos gyvavimo istoriją.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI:

Antrasis pasaulinis karas, vokiečių okupacija, sovietų valdžia, Kauno konservatorija, Vilniaus muzikos mokykla, aukštasis muzikos mokslas.

Artinantis Antrojo pasaulinio karo grėsmei, Lietuvos kultūrinis gyvenimas buvo įgijęs spartų pagreitį ir spėjęs sujungti tautinius ir vakarietiškus pradus muzikoje. Europos aukštosiose muzikos mokyklose (Regensburge, Leipcige, Berlyne, Paryžiuje, Romoje, Prahoje ir kitur) studijavę lietuviai grįžę koncertavo ne tik Lietuvoje, bet ir Italijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Čekijoje, JAV. Dėl aukštojo muzikos mokslo XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lietuvoje išaugo savų atlikėjų solistų, instrumentalistų ir

kompozitorių karta, atlikusių ne tik pasaulinės klasikos kūrinius, bet ir savąją – lietuvišką – muziką.

Tačiau, kaip ir visą įsibėgėjusį Lietuvos kultūrinį gyvenimą, taip ir europinių tradicijų integraciją į Lietuvos kultūrą nutraukė Antrasis pasaulinis karas, pradėjęs kultūros ir meno griovimo erą. 1939 m. kovo mėnesį Vokietijos kariuomenė užgrobė Klaipėdos kraštą, o tų pačių metų rugsėjo mėnesį Sovietų armija užėmė Vilnių. Sovietų ir Vokietijos sudarytų slaptųjų protokolų pagrindu Vilnius buvo neva atiduotas Lietuvai, sugrąžinti Lietuvos kariuomenės daliniai. Į Vilnių iš Kauno ir kitų Lietuvos miestų ėmė keltis įvairių sričių menininkai bei mokslo veikėjai. Vilniuje veikęs lenkiškas Stepono Batoro universitetas buvo performuotas į Vilniaus universitetą; jame Konrado Kavecko (1905–1996) suburtas mišrus studentų choras pradėjo rengti koncertus. 1940 m. Vilniuje buvo įsteigta Dailės akademija, Vilniaus dramos teatras, pradėjo veikti Radiofonas, iš Kauno persikėlė Radiofono simfoninis orkestras, vadovaujamas Jeronimo Kačinsko (1907–2005), buvo įsteigtas Miesto simfoninis orkestras, kuriam vadovavo Balys Dvarionas (1904–1972). Tais pačiais metais įvyko Lietuvių muzikų draugijos suvažiavimas (pirmininkavo Nikodemas Martinonis, 1887–1957). 1939 m. ši draugija ketino įsteigti vargonininkų mokyklą Vilniuje. Mokykloje buvo numatytos ketverių mokslo metų studijos, parengiančios „visiškai praktiškai paruoštus vargonininkus, išmokytus kartu vesti pučiamųjų orkestrą. Tokia mokykla galėtų greičiau pašalinti išmoksintų vargonininkų ir orkestro vedėjų trūkumą provincijoje ir be abejo turėtų labai didelę reikšmę visai mūsų muzikos kultūrai“¹. Šios mokyklos idėja iš dalies buvo realizuota buvusio Kauno inspektoriaus Jono Bendoriaus (1889–1954) ir Konrado Kavecko pastangomis – Vilniuje 1940 m. įkurta Valstybinė muzikos mokykla (iki 1949 m., kai buvo sujungtos Kauno ir Vilniaus konservatorijos, direktoriaus pareigas ėjo J. Bendorius).

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse aukštasis muzikos mokslas jau buvo pasklidęs po didžiuosius Lietuvos miestus. Nuo 1933 m. veikė Kauno konservatorija, išaugusi iš Naujaliao įsteigtos Valstybės mokyklos (1922). Stasio Šimkaus įsteigta Klaipėdos muzikos mokykla (1923–1939) savo darbą tęsė Šiauliuose, 1939 m. pradėjusioje veikti Šiaulių muzikos mokykloje. 1940 m. buvo įsteigta Vilniaus muzikos mokykla, į kurią perėjo dirbti 1930–1940 m. veikusios Lietuvos liaudies konservatorijos, išlaikomos Elenos Laumenskienės, didžioji personalo dalis. 1945 m. Vilniaus muzikos mokyklai buvo suteiktas Vilniaus konservatorijos vardas.

1 Apžvalga. *Muzikos barai*, 1939, Nr. 11 (*Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau LLMA), f. 89, ap. 1, b. 261).

Visose Lietuvos muzikos mokyklose buvo orientuojamasi į Kauno konservatoriją – jose veikė tie patys muzikos skyriai ir buvo vadovaujamosi bendra programa. Šių mokyklų pedagogai organizavo ir muzikos kursus, kuriuose turėdavo galimybę pasimokyti ir stoti į aukštąją mokyklą provincijoje gyvenantys gabūs jauni žmonės. Deja, Lietuvos kultūros, meno ir mokslo veikėjams vėl pradėjus gaivinti tautinius lietuvių pagrindus ir plėtoti kultūrinį gyvenimą, išaušo 1940–ųjų birželio 15–oji, kai Lietuva buvo apgaulingai okupuota sovietų valdžios. Nutrūko savarankiškas ir nepriklausomas Lietuvos Respublikos gyvavimas.

Pirmoji sovietų okupacija, sukretusi visą šalį, stipriai palietė ir muzikinį Lietuvos gyvenimą. Muzikos kūriniai buvo skirstomi į leistinus ir neleistinus. Iš Radiofono bibliotekos į popieriaus fabriką buvo išvežtos vertingos lietuvių kompozicijos, „išplėšti“ kai kurie Dainų šventės repertuaro lapai. Valstybės teatras, instruktuojamas Maskvos, sudarė sutartis su kompozitoriais, pradėta leisti tarybines dainas (Jakubėnas 1990: 695). Pačioje Rusijoje, siekiant skleisti komunistines idėjas, netrūko įvairių nukrypimų, ypač operoje: buvo mėginama atsisakyti operos orkestro dirigento, M. Glinkos operą „Žyzn za Caria“ norėta pavadinti į „Už pjautuvą ir kūjį“, o G. Puccinio „Tosca“ pertvarkyti pagal prancūzų revoliucijos veikalą „Kova dėl komunos“. Panašiai, peršant komunistinę pasaulėžiūrą, norėta pasielgti ir su daugeliu operų (Sovietų Rusijos opera 1926: 25).

1941 m. Lietuvą užėmę vokiečiai ne taip intensyviai kaip pirmosios Sovietų okupacijos metu domėjosi lietuvių kultūrinio gyvenimu. Nepaisant spaudimo, lietuvių opera, skirtingai nei Latvijoje, išvengė priverstinio operų statymo vokiečių kalba, tačiau vokiečiai griežtai uždraudė atlikti rusų kompozitorių kūrinius. Tai byloja dokumentai, adresuoti visoms Lietuvos švietimo vadybos įstaigoms: „Vykdymas Pono generalinio komisaro Kaune š. m. lapkričio 24 d. raštą, pranešu, kad nuo šios dienos visose Švietimo vadybos įstaigose draudžiami bet kokie rusų muzikos veikalų pastatymai. Į draudžiamųjų autorių skaičių įeina taip pat ir rusų muzikai-klasikai, kaip Tschaikovsky, Rimsky-Korsakow ir kiti.“² Šį faktą patvirtina ir Kauno konservatorijos bei Vilniaus muzikos mokyklos mokinių uždary ir viešųjų koncertų programos – vokiečių valdžios metais jose nerasime rusų kompozitorių pavardžių. Iš mokyklų mokslo programų buvo panaikintos rusų kalbos, geografijos, istorijos disciplinos, o juos dėstę pedagogai (Adelė Ingaunienė, SSSR geografija; Irena Karsavinaitė, rusų kalbos mokytoja; Juozas Girdauskas, SSSR konstitucijos mokytojas) atleisti iš pareigų³.

2 Švietimo generalinio tarėjo pavaduotojo A. Rukšos raštas visoms Švietimo vadybos įstaigoms, [Vilnius], 1941 12 10. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 22.

3 Vilniaus muzikos mokyklos tarnautojų sąrašai, kuriuose pažymėti atleistieji iš tarnybos nuo 1941 birželio 22 d. *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 9, l. 1–14.

Tuometinį politinės situacijos nestabilumą, kuris kėlė nuolatinę įtampą ir lėmė ne-
nuoseklią mokslo eigą besikeičiant okupacinėms valdžioms, atspindi Kauno konservato-
rijos pedagogų ir administracijos tarnautojų dokumentai ir raštai.

„Liepos mėn. 3 d. [1941 m.] į Konservatoriją atėjo vokiečių karininkai ir vienas civilis
kalbąs lietuviškai, surašė kambarius ir pareiškė, kad juos užims kareiviai. <...> Mano
prašymu buvo paskirti du kambariai sunešti konservatorijos inventoriui. Jie pažadėjo
atsiųsti kareivius padėt fortepijonus sunešti <...> Liepos 4 d. kareiviai užėmė kambarius,
nors inventorius nebuvo išneštas. Devintam kambarių buvo tvarkingas konservatorijos
radijo aparatas <...> Kareivių apgyvendintuose kambariuose man užėiti buvo draudžia-
ma <...>.“⁴

Tuomet Kauno konservatorija veikė dviejuose rūmuose Maironio gatvėje (namuose
Nr. 13 ir 26). Konservatorijos vadovybė skundėsi, kad „per mažai klasių <...> trūksta
bendrabaučiu patalpos <...> ne koridorinė sistema <...> netinkama klasių izoliacija <...>.“⁵
Karo metais kartu su palikusiais šalį muzikais pradingo daug instrumentų.

„Kauno konservatorijai šiuo metu yra didelis trūkumas muzikos instrumentų, kuriuos
numatoma įsigyti. Teko girdėti, kad nemaža visokių instrumentų yra palikę išbėgdami
bolševikai ir žydai ir kurie dabar yra jūsų žinioje. Prašyčiau duoti Konservatorijai teisę
ir leidimą apžiūrėti muzikos instrumentus pirm, negu juos kam nors paskiriant, nes
Konservatorija yra muzikos mokslo įstaiga.“⁶

Daž instrumentų ir kito inventoriaus pavyko susigrąžinti bei perimti iš skubiai į Ry-
tus ir Vakarų bei JAV pasitraukusių žydų ir rusų kilmės pedagogų paliktų tuščių namų.

„Pranešama, kad Kauno konservatorija remdamasi Pabėgusių žydų ir Raudonarmiečių
turtui perimti vyr. komisijos pirmininko rezoliucija, perėmė savo žinion ir naudojimui
šiuos muzikos instrumentus ir kitokį turtą iš butų kontoros:

- Nr. 9 pianiną „Steinway“, buvusį [adresu] Laisvės alėja 47, butas 1
- Nr. 10 pianiną ir jam uždangalą, buvusius [adresu] Laisvės al. 50. bt. 3
- Nr. 8 fortepijoną „Bechstein“, natų ir pakabinamą veidrodį, buvusius savininko
Potašinskio [namuose], Laisvės al. 84, bt. 2
- Nr. 6 pianiną „Bluethner“, jam uždangalą ir natų, buvusio savininko Fabrico,
gyvenusio Smalininkų g-tvė 7, bt. 3
- Nr. 6 pianiną „Foerster“, Mozarto ir Wagnerio gipsines stovylėles ir natų,
buvusio savininko Zako, gyvenusio Gardino gatvė Nr. 6, bt. 12

4 Tarnautojo B. Vrubliausko (gyvenančio Kaune, Maironio g. 26, butas 4) Pareiškimas Kauno konser-
vatorijos direktoriui, [Kaunas], 1942 sausio 10 d., rankraštis. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 25.

5 Žinios apie Kauno Konservatorijos užimamas patalpas, [Kaunas], 1941 birželio 09 d. *LLMA*, f. 84,
ap. 5, b. 7, l. 10.

6 Kauno konservatorijos direktoriaus Kazimiero Matiuko raštas Kauno butų ūkio valdybos viršininkui,
[Kaunas], 1941 rugpjūčio 6 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 5.

- Nr. 6 pianiną „Bach“ ir natų, buvusio savininko Jozefovičiaus, gyvenusio Druskininkų g. 9–4
- Nr. 8 pianiną „Muztrust“, jam uždangalą, elektros lempą ir veidrodį rūbinei, buvusios savininkės Gurvičienės, gyvenusios. Savanorių pr. 12 – 5.
- natas iš M. Cirinskio Muzikos namų, esančių Maironio g. 15.⁴⁷

Žydai muzikai Lietuvoje. 1941 m. naciai griežtai uždraudė Lietuvoje atlikti žydų kompozitorių kūrinius ir bet kokias viešas šios tautybės menininkų kūrybos apraiškas – parodas, koncertus, teatro pastatymus. Jiems buvo uždrausta dirbti pedagoginį darbą. Visi žydai buvo atleisti iš tarnybos. Vilniaus muzikos mokyklos tarnautojų sąrašė skaudžius jų šeimų likimus byloja išlikę dokumentai:

„Atleista/-as iš tarnybos nuo š. m. [1941] birželio 22 d. dėl žydų tautybės, šioje įstaigoje dirbę nuo 1940 spalio 16 d.:

Baytė Adelė – 2 m. [darbo stažas]; Berštelmanas Samuelis – 12 m.; Brumbergienė Ida – 22 m.; Feigusienė Ona – 16 m.; Galpernienė Cecilija – 15 m.; Galpernienė Cirel – 4 m.; Goldbliataitė Rachelė – 3 m.; Golynskienė Olga – 8 m.; Kapilovienė Gitel – 1 m.; Malbergienė Halina – 1 m.; Plotnikovaitė Marija – 14 m.; Rachtdikaitė Sara – 5 m.; Šeiniukienė Riva [–]; Zakomas Jokūbas – 27 m.; Žukauskaitė-Levinaitė Basė, administracijos darbuotoja.⁴⁸

Prie atleistų žydų pavardžių, skirtingai nei dėl kitokių priežasčių atleistų pedagogų, nėra jokių kitų įrašų ir duomenų, tokių kaip išsilavinimas, darbo patirtis, kalbų mokėjimas ar kita. Tarsi norėta juos nuasmeninti, ištrinti jų praeitį, atimti ateitį. Nurodytas tik darbo stažas. Kauno konservatorijos žydų tautybės pedagogai buvo atleisti nenurodžius priežasties, tačiau viską pasako jų pavardės.

„Švietimo ministro įsakymu nuo 1941m. birželio 23 d. atleisti Kauno konservatorijos mokytojai:

Jokūbas Zakomas (violončelė); Ladislovas Hajošas (smuikas); Tamara Hiršovičienė (fortepijonas); Halina Kalmanavičiūtė-Malbergienė (fortepijonas); Cecilija Halpernienė-Krever (fortepijonas); Nadežda Abramsonaitė-Gedan (dainavimas).⁴⁹

Lietuva neteko ryškių asmenybių ir profesionalų. Kuriant nepriklausomos Lietuvos muzikinį gyvenimą bei profesionaliosios muzikos atlikimo sąlygas iki 1940 m., pirmajame simfoniniame bei kameriniame orkestruose, instrumentiniuose ansambliuose pir-

7 Kauno konservatorijos direktoriaus K. Matiuko susirašinėjimas su Kauno miesto butų valdyba, [Kaunas], 1941 m. rugpjūčio 09 d. ir 1941 m. rugsėjo 4 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 6, 7.

8 Vilniaus muzikos mokyklos tarnautojų sąrašai, kuriuose pažymėti atleistieji iš tarnybos nuo 1941 birželio 22 d. dėl žydų tautybės, [Vilnius], 1941 birželio 22 d. *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 9, l. 1–14.

9 Švietimo ministro Ambrazevičiaus įsakymas, [Vilnius], 1941 liepos 8 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 2.

maisiais smuikais griežė žydų instrumentalistai. Trečiajame dešimtmetyje žydai stygininkai buvo pagrindinė nepriklausomos Lietuvos koncertinio gyvenimo varomoji jėga.

Apskritai vokiečių okupacijos metais koncertinis muzikinis gyvenimas tarsi nesutriko. Nacistinės valdžios dėmesys ir jėgos buvo sutelktos į diplomatinius korpusus, kultūra tik iš dalies ir nedaug dalyvavo politikoje. Vilniuje įkurtoje operoje buvo papildytos dainininkų gretos (tenoras K. Gutauskas, sopranas J. Jasaitytė, mecosopranas S. Adomaitienė ir kiti.). Visu pajėgumu veikė filharmonija (dirigentas J. Kačinskas), Šiauliuose buvo įkurta operetė (P. Armono iniciatyva). Tiek sostinėje, tiek provincijoje buvo labai paklausūs koncertai. Toks reiškinys skatino kompozitorių kūrybą: V. Jonuškaitės recitaliams rašė J. Gruodis, A. Račiūnas, V. Jakubėnas ir kiti. Gavus vokiečių valdžios leidimą, buvo leidžiami nauji lietuvių kompozitorių kūriniai Lietuvoje (dažniausiai muzikos prekių parduotuvės ir natų leidyklos savininko Jono Petronio spaustuvėje) ir Vokietijoje (Leipcige) (Jakubėnas 1990: 695). Neretai, minint ypatingas datas ar pagerbiant asmenis, vykdavo propagandiniai vokiečių koncertai. 1942 m. liepos 20 d. Kauno didžiajame teatre įvyko Sonthofeno Adolfo Hitlerio vardo mokyklos mokinių koncertas, į kurį buvo kviečiami Kauno konservatorijos pedagogai ir mokiniai, įėjimas nemokamas¹⁰.

Netrukdyta lietuviams rūpintis aukštuoju muzikos mokslu, netgi priešingai, jis buvo skatinamas ir palaikomas, ieškota naujų talentų, rengiami muzikos kursai Lietuvos periferijoje.

„Kadangi Lietuvos provincijoje yra labai daug gabių muzikai jaunuolių, bet dėl įvairių priežasčių jie neturi galimybės iš jaunų dienų lavintis šioje srityje, tai labai svarbu yra bent žymesniuose apskričių miestuose turėti muzikos kursus. Tuo galima bus išskelti daug vertingų talentų, kurie vėliau galės tobulintis Konservatorijoje. Jau ir dabar Kauno konservatorija turi visą eilę gabių klausytojų (ypač stygininkų), kurie muzikos mokslo pradžią gavo šiuo laiku veikiančiuose muzikos kursuose.“¹¹

Vilniaus muzikos mokykla tuo metu buvo itin paklausī. Statistikos žiniomis, 1942 m. šioje mokykloje mokėsi įvairių tautybių mokiniai: lietuvių – 193, lenkų – 112, rusų – 9, gudų – 3, kitų tautybių – 1¹². Iki vokiečių okupacijos metų čia muzikos mokėsi ir žydų tautybės vaikai. Patalpas Vilniaus muzikos mokykla nuomojosi Skapo gatvės 11-ame name – 4-ą (34 kv. m.), 5-ą (97,1 kv. m.) ir 12-ą (496,9 kv. m.) butus, iš viso 630 kv. m. plotą. Išsilaikyti buvo nelengva, už šias patalpas kas mėnesį reikėjo mokėti nuo 900

10 Švietimo vadybos Kauno skyriaus laikinai einančio direktoriaus pareigas J. Rainio raštas Kauno konservatorijos direktoriui, [Kaunas], 1942 liepos 1 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 58.

11 Laikinai einančio Kauno konservatorijos direktoriaus pareigas K. V. Banaičio raštas Švietimo vadybos mokslo ir meno departamentui, [Kaunas], 1942 rugsėjo 25 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 71.

12 Vilniaus muzikos mokykla, Vilnius Skapo 11, Statistikos žinios, [Vilnius] 1942 sausio 1 d. *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 12, l. 75.

iki 1000 Lt nuomos¹³. Dažnai mokyklos vadovybė būdavo skolinga, tačiau norinčiųjų joje mokytis netrūko. Vilniaus muzikos mokykloje buvo galima rinktis tas pačias specialybes (išskyrus kompoziciją) kaip ir Kauno konservatorijoje. 1941–1942 mokslo metais vargonų specialybės mokėsi 9, pučiamųjų instrumentų skyriuje – 27, stygininkų – 32 mokiniai. Neįtikėtina daug mokinių mokėsi fortepijono ir dainavimo specialybės. Dainavimą dėstė 11 pedagogų, pas kuriuos mokėsi 69 mokiniai. Pianistams, kurių buvo net 103, dėstė 14 mokytojų¹⁴. Vilniaus muzikos mokykla nuo pat pirmųjų savo veiklos metų lygiavosi į aukštąją mokymo įstaigą. Iki 1945 m. buvusį šios muzikos mokyklos statusą byloja buvęs daug siauresnis nei Kauno konservatorijoje bendrųjų disciplinų spektras¹⁵ (žr. priedą).

Vilniaus muzikos mokykloje, kaip ir Kauno konservatorijoje, dirbo žymūs pedagogai. Forteapijono specialybę dėstė Leopoldas Szpinalskis (10 pamokų per savaitę), Elena Laumenskienė (20 pam. / sav.), dainavimą – Adomas Liudwigas (20 pam. / sav.), Juozas Bieliūnas, kuris, be dainavimo specialybės, dar dėstė privalomą fortepijoną, solfedžio, italų kalbą. Izidorius Vasiliūnas turėjo 20 smuiko specialybės pamokų per savaitę, Mykolas Saulius – 6 violončelininkus, Jeronimas Kačinskas – privalomąjį fortepijoną ir orkestrą, Konstantinas Galkauskas – elementariąją muzikos teoriją, solfedžio, harmoniją, vokalinį ansamblį. Privalomąjį fortepijoną, estetiką, elementariosios muzikos teoriją, harmoniją, kontrapunktą, muzikos formas ir simfoninę instrumentaciją dėstė Tadas Šeligovskis. Vargonavimo mokė Jonas Bendorius, Konradas Kaveckas ir Zenonas Nomeika¹⁶.

Pašalpa mokslui renkant aukas. Vis sunkėjant gyvenimo sąlygoms karo metais, pradėta finansiškai remti mokslą, raginama rinkti privačias aukas. Antrųjų karo metų pabaigoje buvo kreipiamasi į visas švietimo ir mokslo įstaigas.

„Dėl sunkių karo meto sąlygų ir aplinkybių žymiai pasunkėjo moksleivių ir studentų gyvenimas, bendros mokymo sąlygos. <...> Tad tenka pašalpom, stipendijomis ir kitokia parama ateiti moksleivijai į pagalbą <...>. Minimu tikslu įpareigojama visi pradžios mokyklų, progimnazijų, gimnazijų, specialiųjų mokyklų, aukštųjų mokyklų vedėjai, direktoriai, rektoriai, mokytojai, profesoriai ir kitas m-klos pagalbinis personalas ir visų Švietimo Vadybos įstaigų tarnautojai per moksleivius ir patys visai privačiai parinkti aukų savo giminių, kaimynų, draugų, pažįstamų, ūkininkų ir kitų asmenų savo tarpe, nes

13 Vilniaus muzikos mokyklos direktoriaus J. Bendoriaus raštai Vilniaus namų eksploatacijos apylinkei, [Vilnius], 1941 spalio 30 d. *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 7, l. 45, 49, 23.

14 Vilniaus muzikos mokykla. 1941–42 mokslo metų apyskaita, [Vilnius], 1942 liepos 14 d. *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 12, l. 351.

15 Kauno konservatorijos pamokų ir pridedamųjų pareigų pasiskirstymas nuo 1942 sausio 1 d. Patvirtinta Švietimo generalinio tarėjo pavaduotojo A. Juškos, [Kaunas], 1942 sausio 1 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 8, l. 6.

16 Vilniaus muzikos mokykla. Mokytojų tarnautojų algų lapai. Dėstomi dalykai, [Vilnius], 1941 liepos–gruodžio mėn. *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 5, l. 1–7.

rinkliava yra visai privataus pobūdžio. Taip pat prašomi ir rinkėjai aukoti. Ypač pradžios mokyklų mokytojai prašomi aplankyti savo pažįstamus ir kaimynus ūkininkus <...>.¹⁷

Aukos pinigais buvo renkamos pagal iš švietimo vadybos gautus antspaudo tuos ir numeruotus lapus. Netrukus, 1943 m. sausio mėnesį, Vilniaus muzikos mokykla gavo raštą, kuriame buvo nurodytos konkrečios pinigų sumos, kurias privalėjo aukoti kiekvienas studentas ir pedagogas, taip pat nurodytos karo metu prarastos dotacijos mokslui.

„Sustabdžius kreditus 4,500 mokinių bei studentų stipendijoms mokėti (apie 125.000 RM [Reicho markės] mėnesiui) mokomajam personalui algų priedus, bendrabučių išlaikymui priedus, atlyginimus už viršnorminius darbus ir antraeiles pareigas (apie 50.000 RM mėn.) <...> Kiekvieno lietuvio pareiga remti mūsų besimokančią jaunuo-
menę, mūsų mokyklas, todėl turi aukoti kiekvienas <...> kol įsigalios biudžetas ir bus atšaukti kreditų suvaržymai. <...> Mokiniai ir studentai, kurie išsigali, aukoja kas mėnuo ne mažiau 80 Rpf [Reicho pfeningų]. Didžiausius atlyginimus gaunantys (I–VI grupių atlyginimą) aukoja ne mažiau kaip po 1 RM; VII–IX gr. – ne mažiau 50 Rpf; X–XII gr. atlyginimą ir kiti mažiau pasiturintys asmenys pagal išgalę.“¹⁸

Dažniausiai mokytojai aukojo savo vienos dienos uždarbį, tai yra nuo 2 iki 12 RM¹⁹. Per vienkartinę aukų rinkimo akciją Vilniaus muzikos mokykloje daugiausiai aukų surinko pedagogai Aleksandra Dirvianskaitė – 242 RM, Elena Laumenskienė – 287 RM, Zenonas Nomeika – 135 RM. Iš viso surinkta 1243 RM²⁰. Daug aukų surinko mokiniai, intensyviai įsitraukę į šią labdarinę veiklą. Sunkiai versdamiesi, stokodami pinigų ir maisto, neturėdami tinkamų gyvenimo ir darbo sąlygų mokiniai aukojo jiems maksimalias sumas – nuo 1 iki 10 RM. Kas mėnesį kiekvienas mokinys privalėjo paaukoti po 80 Rpf, tačiau nė vienas neaukojo mažiau kaip 1 markę, dažniausiai po 2, 3 ar 5 RM, kai kurie – net po 20 ir 25 RM. Šie faktai byloja apie buvusį rimtą ir kupiną idealizmo mokytojų ir mokinių požiūrį į mokslą²¹.

Privalomi darbai žemės ūkyje ir kuro gamyboje. Visos Kauno gimnazijos ir specialiosios mokyklos turėjo pačios apsirūpinti kuru žiemai. Mokytojai ir mokiniai privalėjo dirbti žemės ūkyje, taip pat ruošti kurą.

17 Švietimo generalinio tarėjo [dr. P.] Germanto raštas visų Švietimo vadybos įstaigų vadovybėms, [Vilnius], 1942 gruodžio 3d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 83.

18 Švietimo generalinio tarėjo raštas Vilniaus muzikos mokyklai, [Vilnius], 1943 m. sausio 8 d. *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 20, l. 3.

19 VMM tarnautojų 1943 lapkričio mėn. vienai dienai uždarbio aukų lapas, [Vilnius], 1943 gruodžio 6 d. *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 20, l. 7.

20 Vilniaus muzikos mokyklos mokytojų sąrašas, rinkusių aukas. Surinktų aukų apyskaita, [Vilnius], 1943, *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 20, l. 4.

21 Vilniaus muzikos mokyklos mokinių surinktų aukų sąrašas, [Vilnius], 1943. *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 20, l. 10–35.

„Generalinis Tarėjas griežtai įpareigoja mokyklų direktorius rūpintis ir pasinaudoti visais galimais būdais, kad mokyklos būtų aprūpintos kuru <...>. Drauge įspėjama, kad mokyklų direktoriai bus visu griežtumu atsakingi, jei mokykla dėl kuro stokos žiemą negalės dirbti ir jei bus rasta, kad mokyklos direktorius vasarą nepakankamai pasirūpino kuru.“²²

Kauno konservatorijoje visi buitiniai, ūkiniai ir administraciniai reikalai, susiję su privalomais kuro gaminimo darbais, vasarą buvo pavesti lektoriui kompozitoriui Antanui Račiūnui²³. Specialiu įsakymu visi Kauno gimnazijų ir visų Kauno specialiųjų mokyklų mokytojai vyrai ir abiturientai vyrai, galį dirbti fizinį darbą, turėjo būti sugražinti į Kauną. Jie privalėjo dalyvauti numatomoje talkoje – miškuose ir durpynuose ruošti kurą Kauno mokykloms ir tų mokyklų tarnautojams²⁴. Kuro gaminimo darbus privalėjo atlikti visi mokytojai ir abiturientai vyrai neatsižvelgiant į jų profesiją ir užimtumą. Turint omeny muziko (ypač atlikėjo) profesiją, šie darbai buvo sunkiai suderinami, todėl, vardijant įvairias priežastis, buvo rašomi prašymai nuo jų atleisti.

„Balys Dvarionas, vyr. mokytojas – vasarą turi eilę koncertų, be to, rengs programą rudens koncertams; Vladas Motiekaitis, vyr. mokytojas – rengiasi smuiko ir stygų kvarteto koncertams; Vladas Jakubėnas, vyr. mokytojas – rašys kompozicijas; Kazimieras Matiukas, mokytojas – ruošiasi sonatų vakarui-koncertui; Eugenija Skrolytė-Matiukienė, jaun. mokytoja – tas pats; Antanas Račiūnas, jaun. mokytojas – baigs rašyti simfoniją Es-dur ir sutvarkys klavyrą operos „Gintaro krantas“; Zigmas Aleksandravičius, jaun. mokytojas – rengiasi vargonų koncertams; Jonas Nabažas, jaun. mokytojas – rinks tautosaką (užrašinės liaudies melodijas).“²⁵

Tačiau į tokius prašymus atsakymai būdavo trumpi, griežti ir visuomet neigiami: „tamstos rašte išvardintieji asmenys nuo darbo prievolės pagal darbo ir Socialinių reikalų Generalinio tarėjo 1942 birželio 17 dienos potvarkį neatleidžiami. Prašau painformuoti suinteresuotus asmenis ir įspėti, kad jie tuojau turi vykdyti minėtą potvarkį.“²⁶ Kartais buvo prašoma vienokius darbus pakeisti kitais arba atleisti nuo jų dėl turimų didelių savo ūkių, kuriuose nebuvo kam dirbti: „Kauno konservatorija, vertindama jaunesnįjį mokytoją Jurgį Karnavičių kaip veiklų ir pasireiškusių pianistą – koncertantą, prašo atleisti jį

22 Švietimo vadybos Kauno skyriaus direktoriaus dr. A. Juškos raštas Kauno konservatorijos direktoriui, [Kaunas], 1942 birželio 24. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 55.

23 Įgaliojimas, pasirašytas Kauno konservatorijos direktoriaus prof. K. V. Banaičio, [Kaunas], 2013 rugsėjo 5 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 69.

24 Švietimo vadybos Kauno skyriaus direktoriaus dr. A. Juškos raštas Kauno konservatorijos direktoriui, [Kaunas], 1942 birželio 30 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 56.

25 Prašymas atleisti Kauno konservatorijos mokytojus nuo žemės ūkio darbo prievolės atlikimo, [Kaunas], 1942 birželio 19 d. (atsakymas į 06 08 d. raštą). *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 53.

26 Švietimo vadybos Kauno skyriaus vicedirektoriaus V. Kasakaičio pasirašytas atsakymas į 1942 birželio 19 d. raštą Kauno konservatorijos direktoriui (*Verwaltung fur das Bildungswese Zweigstelle Kauen*), [Kaunas], 1942 balandžio 6 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 59.

nuo kuro gaminimo talkos ir leisti jam atlikti darbo prievolę savo ūkyje – Kampų kaime, Josvainių valsčiuje. Kėdainių apskrityje. Kadangi priešingu atveju ūkis per visus svarbiuosius vasaros darbus liktų be jokios priežiūros <...>.²⁷

Nuo darbo prievolės buvo atleisti tik mokyklos direktorius ir sargas, jaunesni nei 14 metų mokiniai, vyresnės nei 45 metų moterys arba auginančios vaikus iki 17 metų, vyresni nei 50 metų vyrai, taip pat asmenys, pateikę gydytojo pažymėjimą. Retais atvejais išimtyms buvo taikomos vasaros metu išvykusiems koncertuoti ar karo orkestre dirbantiems pedagogams²⁸. Neatlikę prievolės mokiniai buvo šalinami iš mokyklų. Į Švietimo vadybos Kauno skyriaus laikinai einančio direktoriaus pareigas J. Rainio prašymą²⁹ atsiųsti dėl neatliktos prievolės pašalintų moksleivių sąrašą gautas išsamus Kauno konservatorijos direktoriaus raštas su priedu, kuriame išvardyti darbo prievolės neatlikę mokiniai: „Pranešu, kad 1941/42 m. m. pabaigoje Kauno konservatorijoje buvo 253 mokiniai. Iš jų atliko prievolę – 81; atleisti nuo darbo prievolės – 79; jaunesni kaip 14 metų amžiaus – 25; neatliko darbo prievolės – 68. Priedas: neatlikusių darbo prievolės mokinių sąrašas.“³⁰

Nors ir siekta visais įmanomais būdais palaikyti mokyklos gyvavimą, 1943 m. Kauno konservatorija buvo uždaryta (neveikė vienerius metus, 1944 m. vėl buvo atidaryta ir veikė iki 1949-ųjų – Vilniaus ir Kauno konservatorijų sujungimo metų). 1943 m. drauge su daugeliu kitų mokyklų vokiečių buvo uždarytas ir Vilniaus universitetas. Prisiartinus rusų frontui, 1944 m. balandžio 4 dieną buvo kreiptasi į visas Lietuvos vidurines, aukštesniasias ir specialiąsias mokyklas dėl mokslo metų nutraukimo. Buvo skelbiama, jog „Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių miestų mokyklos mokslo metus baigia balandžio 5 d. ir išduoda visų skyrių ir klasių mokiniams pažymėjimus bei atestatus. Metiniai pažymiai išvedami iš dviejų pirmųjų trimestrų, įjungiant, jei galima ir trečiojo trimestro pažymius.“³¹ Tik pateikus raštišką tėvų sutikimą ir prisiėmus atsakomybę už galimus nelaimingus įvykius bei nuostolius dėl oro pavojaus ir lėktuvų antskrydžių, mokslas galėjo būti tęsiamas iki 1944 m. birželio 1 dienos. Tačiau „iš principo tėvams ir mokiniams

27 Laikiniai einančio Kauno konservatorijos direktoriaus pareigas prof. K. V. Banaičio raštas Švietimo vadybos Kauno skyriui, [Kaunas], 1942 liepos 6 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 60.

28 Laikiniai einančio Kauno konservatorijos direktoriaus pareigas prof. K. V. Banaičio raštas Švietimo vadybos Kauno skyriui, [Kaunas], 1942 spalio 16 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 77.

29 Švietimo vadybos Kauno skyriaus laikinai einančio direktoriaus pareigas J. Rainio raštas Kauno konservatorijai, [Kaunas], 1942 spalio 2 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 72.

30 Laikiniai einančio Kauno konservatorijos direktoriaus pareigas prof. K. V. Banaičio raštas Švietimo vadybos Kauno skyriui, [Kaunas], 1942 spalio 16 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 73.

31 Įgalotinio Lietuvos švietimo reikalams raštas Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių vidurinių, aukštesniųjų ir specialiųjų mokyklų direktoriams ir pradžios mokyklų Vyr. Inspektoriams (vertimas iš vokiečių), [Vilnius], 1944 balandžio 4 d. *LLMA*, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 94.

patartina, kad jie kiek gali išsikeltų į kaimą. Visų rūšių mokyklų moksleiviai, kurių tėvai ar globėjai pageidauja, kad jų vaikai toliau mokytųsi, gali lankyti mokyklas iki 1944 birželio 1 dienos.“³²

Antroji Sovietų okupacija, prasidėjusi 1944 m., buvo ypač grėsmingas periodas tiek muzikinei, tiek ir visai Lietuvos kultūrai. Vokiečių okupaciją pakeitusi Sovietų valdžia griežtai persekiojo menkiausias tautos savitumo apraiškas kultūrinėje ir ypač dvasinėje plotmėje. Dėl vykdomos fizinio ir dvasinio genocido politikos daugelis lietuvių muzikų buvo priversti trauktis į Vakarus. Lietuvoje likę muzikai buvo įtraukti į Sovietų Sąjungos kontroliuojamo meno sistemą. Tie, kurie jai priešinosi, pasitraukė į pogrindį ir slapta skleidė tautines ir dvasines vertybes. Ypač atkakliai buvo persekiama Katalikų bažnyčia, todėl bažnytiniam, taip pat ir vargonų menui neliko vietos oficialioje kultūroje. Aukštosiose muzikos mokyklose buvo performuojama mokymo sistema, keičiamos mokymo programos, prioritetine tapo Marksizmo ir leninizmo katedra. Visais įmanomais būdais primygtinai propaguojama sovietinė ideologija atsispindėjo sovietmečiu gyvavusiose meno srityse, taip pat ir daugelio lietuvių kompozitorių kūryboje.

Įteikta 2013 09 03

LITERATŪRA

- Ankudowicz-Bieńkowska, M. *Polskie życie muzyczne w Wilnie lat II Rzeczypospolitej*. Olsztyn, 1997.
- Jakubėnas, V. Istorinė lietuvių muzikos apžvalga. *Lietuvių enciklopedija*. T. 15 (2-asis leidimas). Vilnius, 1990, p. 695.
- Jakubėnas, V. *Straipsniai ir recenzijos*. T. I-II. Vilnius, 1994.
- Melnikas, L. *Lietuvos žydų muzikinio paveldo pėdsakais*. Vilnius: Charibdė, 2008.
- Narbutienė, O. Pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis (1918–1928) ir muzika. *Dailė, muzika ir teatras Valstybės gyvenime 1918–1998*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 1998, p. 88–95.
- Skomskienė, I. Žydų muzikantų įnašas į Lietuvos muzikinę kultūrą 1932–1944 metais. *Muzikos barai*, 2004, Nr. 6, p. 22–25.
- Sovietų Rusijos opera (išversta iš *Zeitschrift für Musik*, 1925, Nr. 3). *Muzikos Aidai*, 1926, Nr. 2, p. 25.

32 Įgaliojimo Lietuvos švietimo reikalams raštas dėl mokslo metų nutraukimo Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių vidurinių, aukštesniųjų ir specialiųjų mokyklų direktoriams ir pradžios mokyklų Vyr. Inspektoriams (vertimas iš vokiečių), [Vilnius], 1944 balandžio 4 d. LLMA, f. 84, ap. 5, b. 7, l. 95.

PRIEDAS

Vilniaus muzikos mokykla, 1941–1942 m.

Specialieji dalykai:

Vargonai
Fortepijonas
Dainavimas
Chorvedyba

Styginių instrumentų skyrius:

Smuikas
Violončelė
Kontrabosas

Pučiamųjų instrumentų skyrius:

Klarnetas
Fleita
Obojus
Fagotas
Trombonas
Valtorna
Trimitas

Bendrieji dalykai:

Choras
Harmonija
Kontrapunktas
Solfedžio
Muzikos istorija
Elementarioji muzikos teorija
Privalomasis fortepijonas
Privalomasis dainavimas
Vokalinis ansamblis
Pučiamųjų instrumentų ansamblis
Karinė instrumentacija
Orkestras
Italų kalba¹

Kauno konservatorija, 1941–1942 m.

Specialieji dalykai:

Fortepijonas
Dainavimas
Kompozicija
Vargonai

Styginių instrumentų skyrius:

Smuikas
Violončelė
Kontrabosas

Pučiamųjų instrumentų skyrius:

Fleita
Obojus
Klarnetas
Fagotas
Trimitas
Valtorna
Trombonas

Pedagoginis skyrius (įvairios specialybės)

Bendrieji dalykai:

Elementarioji muzikos teorija
Solfedžio
Harmonija
Muzikos formos
Simfoninė instrumentacija
Choras
Choro vadyba
Muzikos istorija
Improvizacija
Mušamieji instrumentai
Karinė instrumentacija
Lietuvių kalbos fonetika
Muzikos metodika bendrojo lavinimo mokyklose
Psichologija
Pedagogikos istorija
Plastika
Vaidybos technika
Operos klasė
Vokaliniai ansambliai
Styginių instrumentų kameriniai ansambliai
Pučiamųjų instrumentų kameriniai ansambliai
Orkestro ansamblis
Privalomasis dainavimas
Privalomasis fortepijonas
Choralas; Liturgika; Partitūrų skaitymas
Italų, vokiečių, lietuvių kalbos²

1 Vilniaus muzikos mokykla. Algų lapas. Dėstomi dalykai. [Vilnius], 1941/42 m.m. *LLMA*, f. 270, ap. 1, b. 5, l. 1–7.

2 Kauno konservatorijos pamokų ir pridedamųjų pareigų pasiskirstymas nuo 1942 sausio 1 d. *LLMA*, f. 84; ap. 5, b. 8, l. 6.

The situation of higher musical education in Lithuania during World War II: political and socio-cultural factors

SUMMARY. On the basis of archival documents, this article aims at revealing how the changing occupational Soviet (1940, 1944) and German (1941) governments in Lithuania influenced the lives of prominent musicians and teachers, how they affected the curricula and the trends of the Kaunas and Vilnius higher music schools, as well as how they formed the concert repertoire in Lithuania. In addition, the article deals with some socio-cultural aspects of artists' pedagogical work and life.

Professional musical education in occupied Lithuania was offered in the biggest cities of the dissipated Lithuania with its centre in Kaunas. The syllabus of musical education at the Kaunas Conservatory was the foundation for well-grounded professional training at the Šiauliai Music School (1939–1944), the Vilnius Music School (1940–1945) and the Vilnius Conservatory (1945–1949).

With World War II approaching, Lithuanian cultural life had already unified national and Western music. The second Soviet occupation (1944) posed threats to every aspect of Lithuanian culture and particularly obliterated Church art, including organ art.

KEYWORDS:

World War II, German occupation, Soviet rule, Kaunas Conservatory, Vilnius School of Music, higher musical education.